

A táj meghatározó elemei

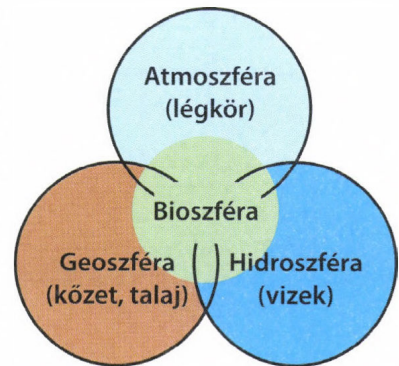
„A természet varázsát ontja bőven
A fűben, a virágban és a kőben.”
(Shakespeare)

Földrajzi helyzete és felszínalkotó kőzetei jelentős mértékben meghatározzák egy táj természeti adottságait. A felszínt borító növényzet cserjés, erdős vagy fátlan puszta volta a tájkép fontos tényezője. Korunk városi embere hajlamos magát kívülállóként érezve úgy tekinteni a természeti tájra, mint díszletre, amelyben élünk. Civilizációnk biztosította kényelemben élve gyakran elfeledkezünk arról, hogy az élethez szükséges minden javunk – múltban és jelenben egyaránt – a természetből származik és jövőbeli létünket is a természeti erőforrásokkal való bölcs gazdálkodás határozza meg.

Földtani gyűjtemények	Növénytani gyűjtemények	Állattani gyűjtemények	
		Gerinctelen állatok	Gerinces állatok
Ásványok	Mohák	Puhatestűek	Halak
Kőzetek	Harasztok	Szítakötők	Kétlélűek
Őslények	Virágos növények	Kabócák	Hüllők
		Recésszárnyúak	Madarak
		Bogarak	Emlősök
		Hártyásszárnyúak	
		Tegzesek	
		Lepkék	
		Kétszárnyúak	

A Természettudományi Osztály gyűjteményi egységei a jubileum évében

A természettudományi muzeológia keretében végzett tudományos kutatások, gyűjtések és feldolgozások az alapját képezik Somogy természeti értékei megismerésének. Ismételt felméréseink lehetővé teszik környezeti változások nyomon követését. Az így szerzett tapasztalatoknak fontos szerepe van tájhasználat tervezése és várható környezeti hatások becslése során. Ezek az ismeretek a somogyi táj természeti erőforrásainak hosszú távú megőrzését, a fenntartható tájhasználat környezeti kontrollját alapozzák meg. Természettudományi kiállításaink és közönségkapcsolati rendezvényeink fontos szerepet játszanak a környezetkultúra fejlesztésében, a környezettudatos magatartás kialakításában.



Környezeti monitoring vizsgálat munkajelentése



A Dráva folyó Vízvárnál



Borókás homoki legelő (Darány)

Földtani gyűjteményeink



Bazalt (Fonyód)

Somogy megye felszínét földtörténeti értelemben véve fiatal, üledékes kőzetek fedik. A jégkorszak (pleisztocén) idején az egész Kárpát-medence szárazföldi terület volt, ennek az időszaknak fő geológiai képződményei a lösz, a futóhomok és a folyóvízi üledékek. Hegyvidékeink erőteljesebb kiemelkedése következtében ezek a „puha” üledékek onnan lepusztultak, míg az alacsonyabb dombvidékeken és síksági területeken felhalmozódtak. Somogy domsági területein – Marcali-hát, Külső-Somogy, Zselic – jellemző alapkőzet a lösz, amely szél által szállított hulló porból képződött a jégkorszakok több mint kétmillió éves időszaka alatt. Belső-Somogy síksági területén hosszú ideig folyóvízi üledékképződés folyt, a homokvidék anyaga az akkor északnyugatról érkezett nagy folyók (ős-Duna) hordalékából származik. Később a szél többször áthalmazta a finom folyóvízi üledéket, így alakult ki az a változatos futóhomok terület, melyet belső-somogyi homokvidéknek nevezünk. Szilárd kőzetek mélyen fekvő rétegekben fordulnak elő, erről tanúskodnak a különböző célokkal végzett mélyfúrások. A megye természeti képét bemutató „Természeti örökségünk” című kiállításban a mélyfúrásból származó fúrásmagok és a felszínen lévő üledékes kőzetek is tanulmányozhatók. Kivételt a megye területén csak a fonyódi és boglári hegyek képeznek, melyek a Balaton-felvidék vulkáni eredetű kúpjainak déli parton lévő „kistestvérei”. Földtani gyűjteményünk jelentős része európai hegyvidéki tájakról származik, ahol a kőzetek és ásványok felszínen vannak vagy bányászati tevékenységgel összefüggésben könnyűszerrel megtalálhatók.



Mélyégi kőzetek a kiállításban

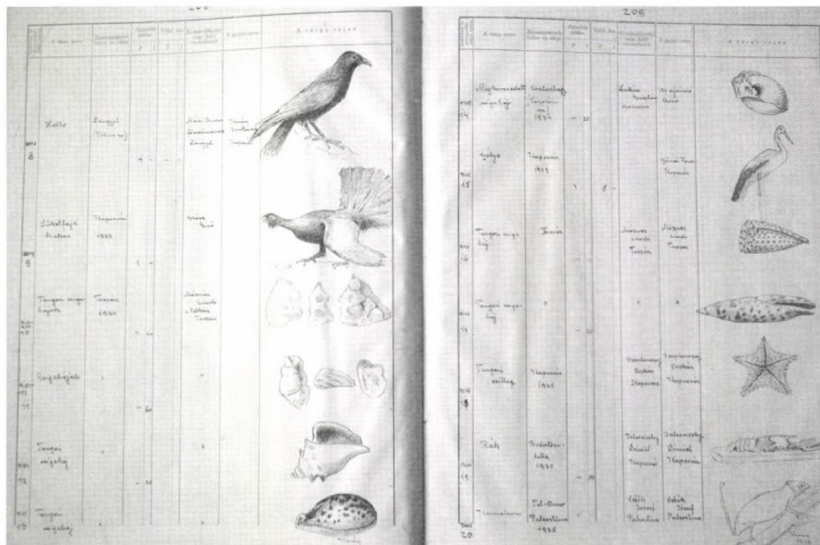


Kőzetek és ősmaradványok



Löszbaba (Szenna)

A Somogy Megyei Múzeum természettudományi szakterületén a kőzet-, az ásvány- és az őslénytani gyűjtemények kialakítása a második világháború előtti időszakban, 1934-ben kezdődött. Erről tanúskodnak a leírókartonok szép kivitelű, kézzel rajzolt ábrái és a leltárkönyv bejegyzései. A múzeumon kívül két régi alapítású középiskolában is (Református Gimnázium, Csurgó és Somssich Gimnázium, Kaposvár) komoly természettudományi, köztük ásványtani gyűjtemény alakult ki. Az ásványtani ismeretek oktatásának háttérbe szorulásával ezek a gyűjtemények elvesztették az oktatásban betöltött szerepüket és állaguk a szakszerű tárolás hiányában jelentősen romlott. Látványos darabjaik az évek során eltűntek, a múzeum gyűjteményébe azokat átmenteni nem sikerült. Korábban sajnos hasonló sorsra jutott a múzeum első kőzet- és ásványtani gyűjteménye is, feltehetően a második világháború során megsemmisült.



Leltárkönyv 1934-ből (jobb oldalon fent megkövesedett csiga)



Eocén ősmaradvány (*Natica sp.*)



Tengeri sün



Mamut fog

A földtani gyűjtemény másodszori megalapítása már az 1980-as évek elején történt, amikor Juhász Magdolna természettudományi muzeológusként a Somogy Megyei Múzeum alkalmazásába került. Külföldi eredetű ásványok voltak az első darabok, majd főleg Magyarország területéről származó, elsősorban az ismeretterjesztést szolgáló természeti tárgyakkal gazdagodott a földtani anyag. Intenzív gyarapodására akkor került sor, amikor Habich József – Ausztriában élő, Somogy megyéből származó – egyetemi tanár a múzeumnak ajándékozta magángyűjteményét. Ennek legszebb darabjaiból „Ásványok és kőzetek világa” címmel időszaki kiállítást rendeztünk Kaposvárott 1990-ben, majd a Marcali Helytörténeti Múzeumban volt látogatható a tárlat több mint tíz éven keresztül. Jelenleg a kőzet- és ásványgyűjteményünk összesen 1561 egyedileg leltározott természeti tárgyat tartalmaz.

Földtani témájú gyűjtemények közé tartozik az őslénytani gyűjtemény is. Legszebb darabjai a „Természeti örökségünk” című kiállítás földtörténeti részében láthatók. A gyűjtemény szakszerű rendezése az utóbbi időben vette kezdetét azzal, hogy a nagyrészt meghatározatlan és restaurálatlan állapotban lévő szórvány leleteket külső paleontológus szakember vette gondozásba. Összetételét tekintve elsősorban a jégkorszaki nagyemlős fauna (mamut, barlangi medve, őstulok, stb.) maradványaiból áll. Főként a Somogyban folyó kavics- és homokbányászat során előkerült töredékes maradványokat tartalmazza, ezen kívül több darabja a régészeti feltárások során előkerült ős-állattani csontlelet. Az őslénytani gyűjtemény talán legértékesebb darabja az a Mongóliából származó *Tarbosaurus* tojás, melyet a „Természeti Örökségünk” című állandó kiállításban láthatunk. Jelenleg az őslénytani gyűjtemény darabszáma mintegy háromszázra tehető, de ezt egyelőre csak becsülni tudjuk, mivel restaurálás után kiderülhet, hogy több töredékes darab egy ősmaradványt képez.



Tarbosaurus tojás



Gyapjas orrszarvú csigolya



Barlangi medve koponya



Őslénytani vitrin a kiállításban

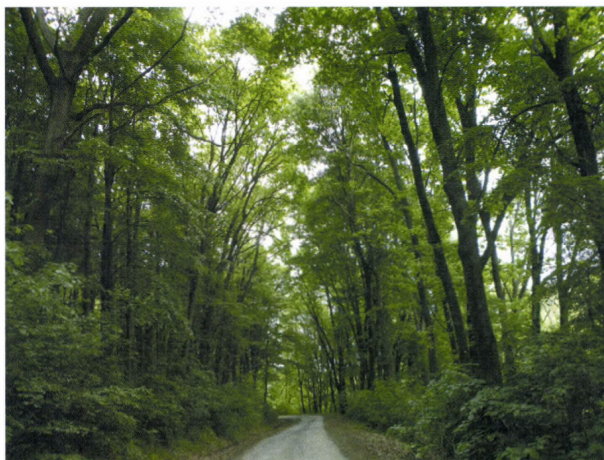


Hagyásfa fás legelőn

Tájhasználat és a természet megismerése

Az utóbbi mintegy hatezer évben egyre növekvő mértékben van jelen emberi tevékenység a Kárpát-medencében. A letelepedett első kőkorszaki (neolitik) csoportoktól kezdve fokozódó emberi hatások nyomai fedezhetők fel. Közben többször elnéptelenedett a terület, ezekben a fázisokban regenerálódott. Azonban a Kr.e. 3–2. században megjelent keltáknak köszönhetően olyan tájformálódás indult meg, ami egyértelműen jelzi, hogy az emberi hatás elért egy pontot, ahol a környezet fejlődése a korábbihoz képest teljesen más irányt vett, és teljes körű regenerálódásra később már a lakosság szám és emberi hatás csökkenésénél sem volt lehetőség. Erdők tűntek el, fűfélék terjedtek el, a föld hasznosításának csúcsa a 10–15. századra tehető, az akkor kialakult térszerkezet hosszú időre állandósult. Az emberi hatások mértéke a technika korában egyre jelentősebb, mivel a rendelkezésre álló gépek segítségével a tájat teljesen átformálhatjuk. Azonban a fokozódó tájtalakítás során egyre inkább jelentkeznek az emberi lét szempontjából aggasztó hatások. Az erdőtakarótól megfosztott területeken a klimatikus szélsőségek fokozódnak, a termékeny talajréteg lepusztul, világszerte egyre nagyobb a végső „lehasznált” lakatlan területek aránya.

Tájak átfogó természettudományos megismerésének első írásos dokumentumai a Kárpát-medencében a 18. század végén készültek. Az ebben az időszakban keletkezett, természeti környezetre vonatkozó hiteles adatok katonai célú felmérésekből



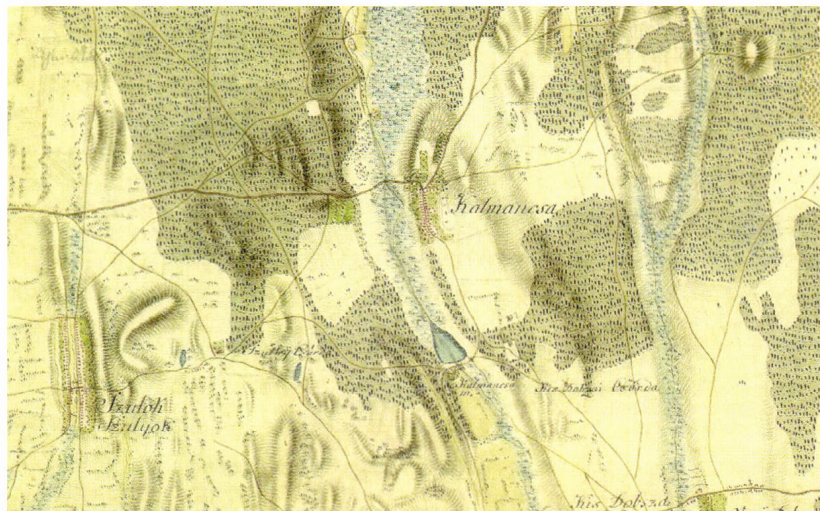
Gyertyános-tölgyes erdő a Zselicben



Mocsári növényzet a Kapos árterületén

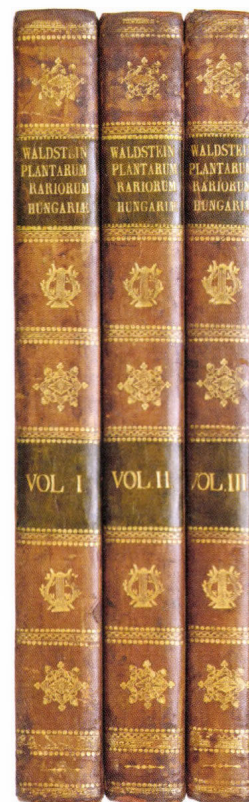
JUBILEUMI KÖTET

származnak. Somogy területének első részletes katonai felmérése 1773–74 években történt, a kézzel rajzolt térképlapok hosszú ideig nem kerültek nyilvánosságra, természettudományos kutatások számára csak mintegy két évtizede hozzáférhetőek. Ezek a térképek részletesen ábrázolják a földfelszín növényzeti borítottságát és az eltérő növényzeti típusokat egymástól elkülönítik. A mai élővilág és természeti adottságok ismeretében fontos következtetésekre juthatunk a természeti környezet akkori állapotára és az azóta történt változásokra vonatkozóan.



Első katonai felmérés térképének részlete

Az első természettudós, aki kifejezetten a természet megismerése céljából gyűjtött adatokat, Kitaibel Pál volt. Kutatóútjai során kétszer látogatott Somogyba, 1799. június – szeptember között a Dráva-mentén és a megye déli részén, majd 1808. június – október között Belső-Somogy, Külső-Somogy és a Zselic területén végzett megfigyeléseket. Nevéhez fűződik az első jelentős botanikai mű megalakítása Magyarországon, melynek címe „*Descriptiones et Icones plantarum rariorum Hungariae*”, azaz „Magyarország ritkább növényeinek leírásai és képei”. A három kötetes mű 280 növény rajzát és leírását tartalmazza, a kötetek 1799–1812 között jelentek meg. Könyvtárunk becses darabja a mű egy teljes példánya. Botanikai és könyvművészeti szempontból is különös gondossággal készült a könyv, ábráinak fekete körvonalai rézmetszéssel készültek, a növények színhűsége még két évszázad elteltével is kiváló.



Kitaibel Pál könyve



Scrophularia glandulosa
(részlet Kitaibel Pál könyvéből)



Lamium orvala
(részlet Kitaibel Pál könyvéből)



Senecio umbrosus
(részlet Kitaibel Pál könyvéből)

100 ÉVES A MÚZEUM



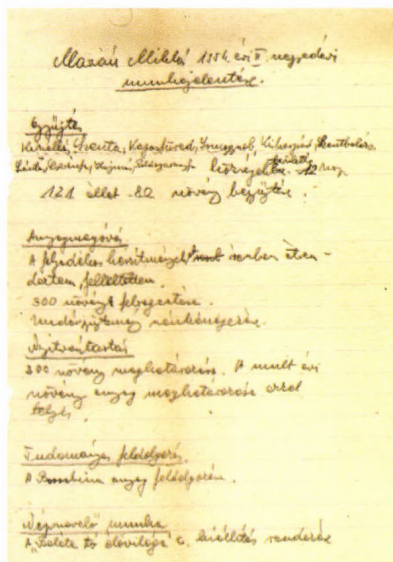
Boros Ádám

Somogy növényvilágának újabb jelentős kutatója Boros Ádám volt, aki a 20. század első felében tett megfigyeléseket. Főként Belső-Somogyba tért vissza többször is, kéziratos útinaplóiban végig követhetők útjai. Elsősorban a homoki területek és lápok növényvilágát vizsgálta, későbbi időkben már inkább csak mohák kutatásával foglalkozott. Virágos növények esetében a tudomány figyelme a múlt század közepétől főként a növényi közösségek leírása és térképezése, valamint a növénytakaró működése felé fordult. Ebben a témában először Borhidi Attila végzett feltárásokat Somogyban, nevéhez fűződik a belső-somogyi homoki gyepek és száraz cseres-tölgyes erdőtársulások első leírása. Részletes botanikai felméréseket végzett a Zselicben is, összefoglaló munkájában a zselici erdőségek növényföldrajzi kapcsolatainak vizsgálatát is közölte.

Manapság a Somogy megye növényvilágának és növénytakarójának leírásával foglalkozó önálló tudományos közlemények száma már meghaladja a százat. A virágtalan növények (alga, zuzmó, moha) előfordulási adatainak közlésével is mintegy harminc tanulmány foglalkozik. Utóbbi évtizedekben országszerte, így Somogyban is fellendültek a botanikai kutatások, kisebb területek részletes vizsgálatán túl táji léptékű elemzések is készültek. Ezek az eredmények azonban csupán a megye területének alig húsz százalékos kutatótságot jelentik, további somogyi területek növénytakarójának részletes vizsgálata a jövő feladata.

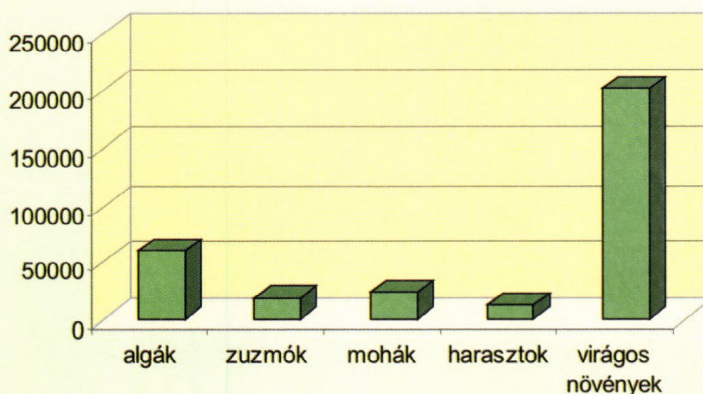
Növényteni gyűjteményeink

Botanikai tanulmányútjai során már kétszáz éve Kitaibel Pál, majd Boros Ádám és mások is gyűjtöttek növényeket. Ezek előbb rendszerint a kutató saját herbáriumába, majd vásárlás vagy ajándékozás útján többnyire a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytárába kerültek. Múzeumunk első önálló botanikai gyűjteményét Marián Miklós hozta létre az 1950-es években, aki a Somogy Megyei Múzeum első természettudományi muzeológusa volt. Zoológus kutatóként tett terepi kiszállásai során gyakran gyűjtött növényeket is, mintegy ötszáz példány lehetett az akkori herbáriumban összesen, a korabeli feljegyzések szerint. 1957-ben történt távozását követően a szakszerűen összeállított, teljes egészében somogyi adatokat őrző gyűjteményi anyagunk sajnálatos módon nyoma veszett.



Márián Miklós 1954 évi 2. negyedévi munkajelentése

Becsült fajszám a Földön



Növények becsült fajszáma a Földön

Jelenlegi növényteni gyűjteményünk kialakítása 1980-ban vette kezdetét, amikor Juhász Magdolna botanikus-muzeológusként a barcsi Dráva Múzeum alkalmazásába került. A Barcsi Borókás növényteni feltárása során gyűjtött példányok a herbárium legrégebbi darabjai. Abból az időből származik szerény mohagyűjteményünk is, amely a terület növénytakarójának teljesebb felmérése céljából jött létre. A mohák azonosítását Galambos István, a Bakonyi Természettudományi Múzeum mohász (bryológus) kutatója végezte. További egységet képeznek a gyűjteményben a harasztok, melyek a természetben meglévő arányuknak megfelelő hányadot képviselnek. Legnagyobb számban virágos növények találhatók a herbáriumban,

melynek mennyisége összesen csaknem négyezer lap. Önálló egységet képez a Dr. Marton Sándor kaposvári orvos hagyatékából, ajándékozás útján bekerült herbáriumi anyag, amely mintegy százötven lapot tartalmaz. A teljes gyűjtemény növényi nemzetségenként kötegekbe rendezett és sorszámozott. Legnagyobb részben somogyi adatokat tartalmaz, kisebb hányada csere útján, összehasonlító anyag céljából került hozzánk. *Herbarium Somogyicum* néven a nemzetközi tudományos nyilvántartásban is szerepel a gyűjtemény.



Galambvirág (*Isopyrum thalictroides*)



Mocsári gólyahír (*Caltha palustris*)



Herbárium részlet

Az utóbbi évtizedekben egyre inkább előtérbe került a környezet- és természetvédelmi szemléletű muzeológia, mely a gyűjtemények gyarapodására jelentős hatással van. Terepi vizsgálatokat elsősorban védett vagy védelemre érdemes természeti területeken végzünk, nemzeti park megrendelésére vagy különböző programokhoz kapcsolódva. A növényvilágot feltáró kutatások során a növényfajok terepen részletesen tanulmányozhatók, gyűjtésüket csak az esetleg felmerülő további vizsgálatok szükségessége indokolja. A jövőben várhatóan egyre inkább a leletmentési célú gyűjtések kerülnek előtérbe, amelyek a beruházásokkal érintett területek megsemmisülésre ítélt fajainak begyűjtését és dokumentálását jelentik.



Juhász Magdolna

Dr. Juhász Magdolna PhD (1956-)

Alap- és középfokú iskoláit Ecsfalván és Kisújszálláson végezte. Felsőfokú tanulmányait Debrecenben folytatta, ahol okleveles biológus diplomát szerzett. 1980-tól a Somogy Megyei Múzeum botanikus muzeológusa. Előbb a barcsi Dráva Múzeumban dolgozott, majd Kaposváron 1985-től 1989-ig természettudományi osztályvezető volt. Gyermekéi születése után főmuzeológus, majd 2007-től ismét természettudományi osztályvezető munkakört lát el. Tudományos doktori fokozatot (PhD) a Pécsi Tudományegyetem Biológia Doktoriiskolájában szerzett. Kutatási területe elsősorban növényntársulástan, vegetáció-térképezés, természetvédelmi növénytan. Tagja több növénytani, ökológiai, természetvédelmi tudományos társaságnak. 2007 óta a Kaposvári Egyetem Természetvédelmi Tanszékén tantárgyfelelős oktató.



Botanikai terepgyakorlaton Juhász Magdolna egyetemi hallgatók körében



Odvaskeltike
(*Corydalis cava*)



Hölgypáfrány
(*Athyrium filix-femina*)



Kisvirágú hunyor
(*Helleborus dumetorum*)



Kapotnyak
(*Asarum europaeum*)



Sokvirágú salamonpecsét
(*Polygonatum multiflorum*)



Szagos müge
(*Galium odoratum*)



Tavaszi csillagvirág (*Scilla bifolia* agg.)



Kakasmandikó (*Erythronium dens-canis*)